

PEDAGOGIKA TARIXI FAN SIFATIDA. IBTIDOIY JAMOADA TARBIYA. ENG QADIMGI DAVRLARDAN VII ASRGACHA TA'LIM-TARBIYA VA PEDAGOGIK FIKRLAR. VII ASRDAN XIV ASRNING BIRINCHI YARMIGACHA O'RTA OSIYODA TARBIYA,MAKTAB VA PEDAGOGIK FIKRLAR

Abdurashidova Gulsanam

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Aniq va Tabiiy fanlar fakulteti

Biologiya yo'nalishi 201 - guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20175132>

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogika tarixi fanining mazmuni va ahamiyati, ibtidoiy jamoa davrida tarbiyaning shakllanishi, eng qadimgi davrlardan VII asrgacha bo'lgan ta'lim tarbiya jarayoni hamda pedagogik fikrlarning rivojlanishi yoritilgan. Shuningdek, VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha O'rta Osiyoda maktab va madrasalarning taraqqiyoti, buyuk mutafakkirlarning pedagogik qarashlari ham tahlil qilingan. Maqolada Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Yusuf Xos Hojib kabi allomalarning ta'lim-tarbiya haqidagi fikrlariga alohida e'tibor qaratilgan. Pedagogika tarixining yosh avlodni ma'naviy va axloqiy jihatdan barkamol etib tarbiyalashdagi o'rni ochib berilgan.

Annotation: This article covers the content and significance of the discipline of the history of pedagogy, the formation of education in the primitive community, the process of education and upbringing from the most ancient times to the 7th century, and the development of pedagogical ideas. Also, the development of schools and madrasas in Central Asia from the 7th century to the first half of the 14th century, the pedagogical views of great thinkers are analyzed. The article pays special attention to the ideas of such scholars as Al-Farabi, Ibn Sina, Al-Biruni, and Yusuf Khos Hajib about education and upbringing. The role of the history of pedagogy in the spiritual and moral upbringing of the younger generation is revealed.

Аннотация: В данной статье рассматриваются содержание и значение дисциплины истории педагогики, формирование образования в первобытном обществе, процесс обучения и воспитания от древнейших времен до VII века, а также развитие педагогических идей. Также анализируется развитие школ и медресе в Центральной Азии с VII века до первой половины XIV века, педагогические взгляды великих мыслителей. Особое внимание уделяется идеям таких ученых, как Аль-Фараби, Ибн Сина, Аль-Бируни и Юсуф Хос Хаджиб, об образовании и воспитании. Раскрывается роль истории педагогики в духовно-нравственном воспитании молодого поколения.

Pedagogika tarixi insoniyat taraqqiyoti davomida ta'lim-tarbiya jarayonining shakllanishi, rivojlanishi hamda pedagogik qarashlarning paydo bo'lishini o'rganadigan fandır. Ushbu fan yosh avlodni tarbiyalash tajribalarini, qadimgi maktablarni, mashhur mutafakkirlarning ta'lim haqidagi fikrlarini o'rganadi. Pedagogika tarixi orqali har bir davrning ma'naviy hayoti, tarbiya usullari va ilm-fan rivoji haqida ma'lumot olish mumkin. Ayniqsa, O'rta Osiyo hududida yashab ijod qilgan buyuk allomalar pedagogik fikr taraqqiyotiga katta hissa qo'shganlar. Pedagogika tarixi pedagogika fanining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U turli davrlarda ta'lim-tarbiya qanday amalga oshirilganini, maktablarning tashkil topishi va rivojlanishini, tarbiya usullarining o'zgarishini o'rganadi. Bu fan insoniyatning tarbiya borasidagi tajribalarini umumlashtiradi va zamonaviy ta'lim tizimining shakllanishiga xizmat qiladi. Pedagogika tarixining asosiy vazifalari qadimgi davrlardagi tarbiya tizimini o'rganish, pedagogik g'oyalar rivojlanishini tahlil qilish,

buyuk mutafakkirlarning pedagogik merosini tadqiq etish hamda ta'lim tizimining tarixiy taraqqiyotini ko'rsatishdan iboratdir. Pedagogika tarixi boshqa fanlar, jumladan tarix, falsafa, psixologiya va madaniyatshunoslik bilan uzviy bog'liqdir. Chunki tarbiya jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas aloqada rivojlanadi. Ibtidoiy jamoa davrida tarbiya inson hayotining zaruriy ehtiyojlaridan biri sifatida vujudga kelgan. Bu davrda odamlar ovchilik, baliqchilik va mehnat bilan shug'ullanganlar. Yosh avlod kattalarning kundalik faoliyatini kuzatish va takrorlash orqali hayotiy tajriba orttirgan. Ibtidoiy jamiyatda tarbiyaning asosiy maqsadi bolalarni yashash uchun zarur bo'lgan mehnat ko'nikmalariga o'rgatish edi. O'g'il bolalar ov qilish, qurol yasash va himoyalashni o'rgansalar, qiz bolalar uy-ro'zg'or ishlari bilan shug'ullanishni o'rganganlari. Bu davrda tarbiya jamoaviy xarakterga ega bo'lgan, yozuv va maktab bo'lmagan, tarbiya mehnat jarayonida amalga oshirilgan hamda urf-odat va an'analar asosiy tarbiya vositasi hisoblangan. Keksalar yosh avlodga o'z tajribalarini og'zaki ravishda yetkazganlar. Rivoyatlar, afsonalar va marosimlar tarbiyaning muhim vositasi bo'lib xizmat qilgan. Qadimgi Sharq mamlakatlari — Misr, Hindiston, Xitoy va Eron hududlarida dastlabki maktablar paydo bo'lgan. Bu maktablarda asosan yozuv, hisob-kitob va diniy bilimlar o'qitilgan. Davlat boshqaruvi rivojlangani sari savodli kishilarga ehtiyoj ortgan. Qadimgi Yunonistonda pedagogik fikrlar yanada rivojlandi. Mashhur faylasuflar Sokrat, Aflotun va Arastu inson tarbiyasi haqida qimmatli fikrlar bildirganlar. Sokrat suhbat metodidan foydalangan bo'lsa, Aflotun "Davlat" asarida mukammal tarbiya tizimini tasvirlagan. Arastu esa inson tarbiyasida aqliy, jismoniy va axloqiy tarbiya birgalikda olib borilishi kerakligini ta'kidlagan. Markaziy Osiyo hududida ham qadimgi davrlarda ilm-fan va madaniyat rivojlangan. "Avesto" kitobida yoshlarni ezgulik, mehnatsevarlik va poklik ruhida tarbiyalash g'oyalari ilgari surilgan. Zardushtiylik ta'limotida yaxshi fikr, yaxshi so'z va yaxshi amal insonning asosiy fazilati sifatida ko'rsatilgan. Qadimgi davrlarda tarbiya axloqiy tarbiya, jismoniy tarbiya, mehnat tarbiyasi va diniy tarbiya yo'nalishlarida olib borilgan. Shu tariqa insoniyat jamiyati taraqqiyoti davomida pedagogik fikrlar asta-sekin rivojlanib borgan. VII asrdan boshlab O'rta Osiyoda islom dini keng tarqaldi. Islom dini ilm olishga katta ahamiyat bergani sababli maktab va madrasalar soni ko'paydi. Bolalar dastlab maktablarda savod chiqarib, Qur'on o'qishni o'rganganlar. Keyinchalik madrasalarda diniy va dunyoviy fanlar o'qitilgan. Bu davrda Buxoro, Samarqand, Xiva va Termiz kabi shaharlarda ilm-fan markazlari shakllandi. O'rta Osiyoda ko'plab buyuk allomalar yetishib chiqdi. Abu Nasr Forobiy ta'lim-tarbiyada insonning aqliy kamolotiga katta e'tibor bergan. U insonni baxt-saodatga erishtirishda ilmning o'rni muhimligini ta'kidlagan. Abu Ali ibn Sino yoshlarni tarbiyalashda jismoniy va aqliy tarbiyani uyg'un holda olib borish kerakligini aytgan. U bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ko'rsatgan. Abu Rayhon Beruniy ilm olishda kuzatish va tajriba usullarining ahamiyatini ta'kidlagan. Uning fikricha, haqiqiy bilim amaliy faoliyat bilan bog'liq bo'lishi kerak. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida odob-axloq, adolat va komil inson tarbiyasi masalalari yoritilgan. Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq" asari ham yoshlarni ezgulikka undaydi. XII–XIV asrlarda tasavvuf ta'limoti ham tarbiya rivojiga ta'sir ko'rsatdi. Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro va Bahouddin Naqshband kabi mutafakkirlar insonning ma'naviy poklanishi va axloqiy tarbiyasiga katta e'tibor qaratganlar. Bu davr ta'lim tizimining asosiy xususiyatlari maktab va madrasalarning keng tarqalishi, diniy va dunyoviy fanlarning o'qitilishi, ustoz-shogird an'anasining rivojlanishi, ilm-fanga hurmatning kuchayishi hamda axloqiy tarbiyaga alohida e'tibor berilishidan iborat bo'lgan. Pedagogika tarixi insoniyatning tarbiya borasidagi boy tajribalarini o'rganishga xizmat qiladi. Ibtidoiy jamoa davridan boshlab ta'lim-tarbiya jamiyat taraqqiyoti bilan birga rivojlanib kelgan.

Qadimgi Sharq va Yunoniston mutafakkirlari pedagogik fikrlarning shakllanishiga katta hissa qoʻshganlar. Oʻrta Osiyoda esa VII–XIV asrlarda ilm-fan va maʼrifat yuksak darajada rivojlandi. Forobiy, Ibn Sino, Beruniy va boshqa allomalar tomonidan ilgari surilgan pedagogik qarashlar bugungi kunda ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan. Ularning boy ilmiy merosi yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashda muhim manba boʻlib xizmat qiladi. Shuningdek, Oʻrta Osiyoda taʼlim tizimi rivojlanishida kutubxonalarning ham oʻrni katta boʻlgan. Ayniqsa, Buxoro va Samarqanddagi yirik kutubxonalar ilm ahli va talabalar uchun muhim bilim maskani hisoblangan. Bu kutubxonalarda matematika, tibbiyot, astronomiya, falsafa, tarix va adabiyotga oid koʻplab asarlar saqlangan. Talabalar ustozlar rahbarligida ushbu manbalarni oʻrganib, ilmiy munozaralarda qatnashganlar. Oʻsha davrda ustoz-shogird anʼanasi taʼlimning asosiy shakllaridan biri boʻlgan. Shogirdlar ustozning nafaqat ilmiy bilimlarini, balki odob-axloqi va hayotiy tajribalarini ham oʻrganishgan. Bu anʼana yoshlarning komil inson boʻlib yetishishida muhim ahamiyat kasb etgan. Madrasalarda oʻqitish jarayonida yod olish, tushuntirish, savol javob va munozara usullaridan foydalanilgan. Ayrim madrasalarda isteʼdodli talabalar uchun maxsus darslar tashkil etilgan. Bu esa ilm-fan rivojiga ijobiy taʼsir koʻrsatgan. Temuriylar davriga kelib ilm-fan va taʼlim yanada taraqqiy etdi. Samarqand va Hirot shaharlari yirik ilm markazlariga aylandi. Bu davrda astronomiya, matematika, geografiya va adabiyot fanlari rivojlandi. Ilmli insonlarga davlat tomonidan katta hurmat koʻrsatilgan. Pedagogik fikrlar taraqqiyotida xalq ogʻzaki ijodi ham muhim oʻrin egallagan. Ertaklar, maqollar, dostonlar va rivoyatlar orqali yosh avlodga vatanparvarlik, mehnatsevarlik, halollik va kattalarga hurmat kabi fazilatlar singdirilgan. Xalq pedagogikasi uzoq asrlar davomida milliy tarbiyaning asosiy manbalaridan biri boʻlib kelgan. Bugungi kunda ham ajdodlarimizning pedagogik merosi yoshlarni barkamol inson qilib tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Ularning ilm-fan, axloq va maʼrifat haqidagi qarashlari zamonaviy taʼlim tizimida keng qoʻllanilmoqda. Pedagogika tarixining rivojlanishida diniy taʼlimotlarning ham taʼsiri katta boʻlgan. Islom dini ilm olishni har bir inson uchun muqaddas burch deb bilgan. Shu sababli musulmon mamlakatlarida ilm fanga qiziqish kuchaygan va koʻplab ilm markazlari tashkil etilgan. Hadis va Qurʼonda ilmning ulugʻlanishi yoshlarni bilim olishga undagan. Oʻrta asrlarda taʼlim jarayonida odob-axloq masalasiga alohida eʼtibor berilgan. Oʻquvchilar ustozni hurmat qilish, kattalarga ehtirom koʻrsatish, halol va pokiza boʻlish kabi fazilatlar ruhida tarbiyalangan. Tarbiya insonning nafaqat bilimli, balki maʼnaviy yetuk boʻlishiga ham xizmat qilgan. Forobiy oʻzining “Fozil odamlar shahri” asarida jamiyat taraqqiyoti ilmli va tarbiyali insonlarga bogʻliq ekanligini taʼkidlagan. Ibn Sino esa bola tarbiyasida sogʻlom muhit va jismoniy tarbiyaning ahamiyati haqida qimmatli fikrlar bildirgan. Uning fikricha, bolaning aqliy rivojlanishi uning sogʻligʻi bilan chambarchas bogʻliqdir. Beruniy yoshlarni tabiatni oʻrganishga, kuzatish va tajriba oʻtkazishga undagan. U ilmiy haqiqatga erishishda amaliy bilimning oʻrni katta ekanligini koʻrsatib bergan. Bu qarashlar keyinchalik ilm-fan taraqqiyotiga katta taʼsir koʻrsatgan. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnaki va Ahmad Yassaviy asarlarida insoniylik, mehr-oqibat, adolat va ezgulik gʻoyalari targʻib qilingan. Ushbu asarlar yosh avlod tarbiyasida muhim manba vazifasini bajargani. Shuningdek, oʻsha davrda hunarmandchilik va kasb-hunar oʻrgatish ham tarbiyaning bir qismi boʻlgan. Yoshlar ustalar qoʻlida kasb sirlarini oʻrganib, mehnat qilish orqali hayotga tayyorlanganlar. Bu esa jamiyat taraqqiyoti va iqtisodiy rivojlanishda muhim omil boʻlib xizmat qilgan. Pedagogika tarixini oʻrganish bugungi kunda ham muhim ahamiyatga ega. Chunki ajdodlarimiz yaratgan boy maʼnaviy va pedagogik meros yoshlarni vatanparvar, bilimli va komil

inson qilib tarbiyalashda muhim manba hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim tizimi ham tarixiy tajribalarga tayangan holda rivojlanib bormoqda.

Xulosa shuki, pedagogika tarixi insoniyatning ta'lim-tarbiya sohasidagi boy tajribalarini o'rganadigan muhim fan hisoblanadi. Ibtidoiy jamoa davridan boshlab insonlar yosh avlodni hayotga tayyorlash, mehnat qilish va jamiyatda yashash ko'nikmalarini shakllantirishga katta e'tibor berganlar. Vaqt o'tishi bilan maktablar, madrasalar va ilm markazlari tashkil topib, pedagogik fikrlar yanada rivojlangan. Qadimgi Sharq mamlakatlari, Yunoniston va O'rta Osiyoda yashab ijod qilgan buyuk mutafakkirlar ta'lim-tarbiya taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shganlar. Ayniqsa, Forobiy, Ibn Sino, Beruniy va Yusuf Xos Hojib kabi allomalarning ilm, odob-axloq va komil inson tarbiyasi haqidagi qarashlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Ularning pedagogik merosi yoshlarni bilimli, ma'naviy yetuk va vatanparvar inson qilib tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Karimov I.A. – “Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch”. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Pedagogika tarixi (darslik). Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
3. Xoshimov K., Nishonova S. – “Pedagogika tarixi”. Toshkent: O'qituvchi.
4. Abu Ali ibn Sino – “Tib qonunlari” va tarbiyaga oid qarashlar.
5. Abu Nasr Forobiy – “Fozil odamlar shahri”.
6. Abu Rayhon Beruniy – ilmiy meros va pedagogik qarashlar.
7. Yusuf Xos Hojib – “Qutadg'u bilig”.
8. Ahmad Yugnaki – “Hibat ul-haqoyiq”.
9. Ahmad Yassaviy – “Hikmatlar” to'plami.
10. O'rta Osiyo tarixi va madaniyati bo'yicha manbalar (qo'llanma).